

Lokalita Bílavsko – hrad Chlum jako součást pravěkého komunikačního koridoru

*/ Archaeological site Bílavsko – Castle Chlum as a part of a prehistoric
communication corridor*

*Peter Kováčik, Veronika Dudková,
Petr Dvořák, Michael Hanšut*

Abstract:

This article summarizes the newly acquired findings from the archaeological rescue excavation in 2018 in Castle Chlum near Bílavsko and from the following research activities of a NAKI II grant project "Historical Landscape on the Border of Silesia and Moravia" and sets them into a wider connection regarding to the importance of the surrounding region in prehistory. The artifacts distribution analysis from the mentioned site indicates that a part of the preserved fortification system could be dated back to prehistory and that it was secondarily used with various rates of intensity in the Middle Ages. Surprisingly, this applies to the area of the second north outer bailey, which has so far been considered to be more or less a Late Medieval part of the castle, used as a military camp.

A relatively specific position and the geomorphology of the site determines its role in the aim of populating the wider area of the Kelč Uplands. While its western, flatter part, which becomes later the Upper Morava Valley, has the character of an old settlement area, the settlement of the eastern, undulating part of the upland, has a rather peripheral character, that was populated only during certain periods. Interestingly, the prehistoric periods of its settlement correspond in time with the settlement of the south-eastern, the right-bank part of The Odra Gate. It manifests itself mostly in the period of the urnfield culture. The zone of the settlements at that time stretched from the big settlement concentration in the bend of the Rusava stream near Hulín to the north-east, upstream and along the foothills of the Hostýn Hills, on whose promontories there are several hillforts or hilltop settlements. These are followed by sites in the upper part of the Moštěnka stream and other enclaves in the surroundings of Kelč all the way to the Bečva river. After crossing the Bečva river meandering at Ústí, or more precisely at Černošín, the settlement carried on with settlement enclaves on the right bank of the Oder river stretching all the way to the Ostravice river in the Frýdek-Místek region. A possible Bečva branch heading into the heart of the Moravian–Silesian Beskids presumably had its significance. In the past the Kelč Uplands most probably represented a certain parallel alternative branch of the Moravian Gate, or more precisely its southern part – The Bečva Gate, which, in some prehistoric periods, seems to have been even more important.

Keywords:

Chlum near Bílavsko – prehistory – hilltop settlement – communication corridor

Úvod a přírodní podmínky

V příspěvku autoři prezentují výsledky záchranného archeologického výzkumu realizovaného na Chlumu u Bílavsko v roce 2018, dále některé další dílčí výsledky výzkumu lokality a okolní krajiny, provedené v rámci grantového výzkumného projektu NAKI, ve vztahu k pravěkému osídlení širší oblasti Kelčské pahorkatiny, a to v obdobích doloženého osídlení lokality.

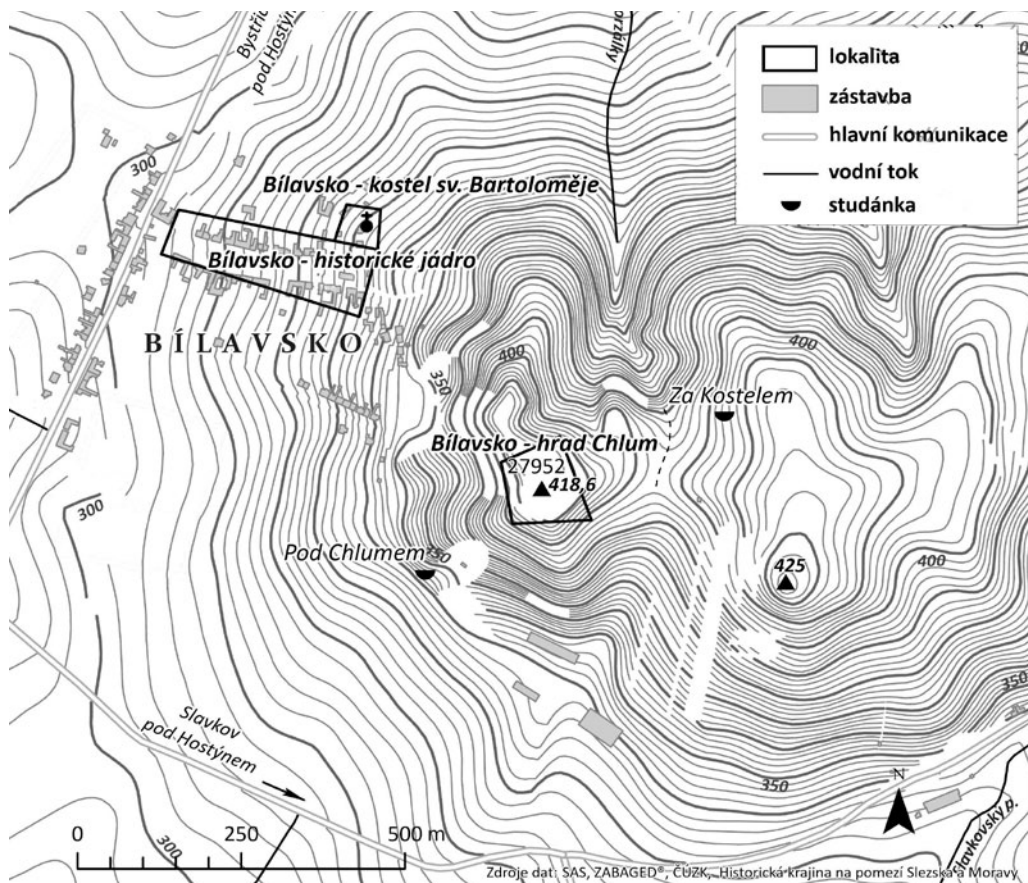
Kelčská pahorkatina je tvořena flyšovými horninami podslezské a slezské jednotky a neogenními sedimenty, pokrytými zpravidla kvartérními sprašemi a při úpatí Hostýnských vrchů pedimenty a úpatními haldami. Její převážně erozně denudační georeliéf představují široké ploché hřbety oddělené neckovitými, převážně podélnými údolními se širokými údolními nivami. Pahorkatina je dnes převážně zemědělsky využívána a pouze málo zalesněná dubovými a smrkovými porosty s příměsí buku, habru, jasanu (DEMEK – MACKOVČIN a kol. 2006, 188, 218, 462, 491).

Z mnohých vyvýšenin v pahorkatině zaujmou dvě větší na jejím západním okraji – Kostelecký les a Dřevohostický les, které v zásadě vymezují pahorkatinu od rovinaté krajiny Hornomoravského úvalu. Tyto lokální dominanty jsou zajímavé i z archeologického hlediska, poněvadž se zde nacházejí četné archeologické lokality reprezentované především známými pravěkými mohylníky (např. NEKVASIL 1978, 52–54).

Nejvýznamnějšími vodními toky v pahorkatině jsou Moštěnka a Rusava, které obě pramení v Hostýnských vrších. Severnější Moštěnka, pramenící pod Kelčským Javorníkem, teče oblastí nejdříve k severu, ale postupně se v prostoru pahorkatiny stočí a směřuje víceméně k západu. Postupně přibírá další přítoky, těmi většími z nich jsou Blazický potok, Bystřička, Kozrálka a Šišemka a po vyústění z pahorkatiny zamíří k jihozápadu, aby se vlila do Moravy. Jižnější Rusava pramení na úbočí vrchu Bukovina, jižně od Hostýna, odkud nejdříve teče k jihu, obcí Rusava protéká nejdříve k jihozápadu, na dolním konci obce se stočí k severozápadu. Po vyústění z Hostýnských vrchů svůj tok postupně opět stočí podél jejich úpatí k jihozápadu, přibírajíc řadu drobných přítoků a vlévajíc se rovněž do Moravy. Obě řeky byly zpravidla osou zdejšího pravěkého osídlení.

Při pohledu na mapu je patrné, že Kelčská pahorkatina je přirozeným koridorem, orientovaným zhruba ve směru jihozápad – severovýchod, který na jihovýchodě vymezují Hostýnské vrchy a na severozápadě menší vrchovina Maleník. Koridor spojuje nížinou oblast středního Pomoraví, resp. dolních toků Rusavy, Moštěnky a Bečvy, přibližně od linie Holešov – Přerov s oblastí středního Pobečví zhruba v prostoru mezi Hranicemi a Valašským Meziříčím. Představuje jakousi jižnější paralelu k jihozápadní části Moravské brány, označované jako Bečevská brána, přitom však na severní část Moravské brány, označované jako Oderská brána, navazuje. Moravská brána je obecně považována za součást komunikačního koridoru nadregionálního významu již od pravěku, spojující nejen Pomoraví s Poodřím a horním Slezskem, ale jako součást tzv. Jantarové stezky i Středozemí s Baltem (DEMEK – MACKOVČIN a kol. 2006, 188, 386).

Chlum u Bílavska je téměř soliterním výběžkem severozápadního okraje masivu Hostýnských vrchů do prostoru Kelčské pahorkatiny, jehož dominantní polohu umocňuje jeho relativní výška oproti okolní krajině. Proto není překvapivé, že zde byly, kromě pozdějšího středověkého hradu, zachyceny stopy pravěkého osídlení z různých časových období. Lokalita se nachází na protáhlém plochém hřebetu (406,45–418,6 m n. m.), který je nejzápadněji exponovaným vrcholem celého výběžku, resp. „dvojkopce“ (obr. 1). Druhý vyšší vrchol (425 m n. m.) se nachází asi 400 m na východo-jihovýchod od lokality. Vlastní hradní vrch je tvořen hrubozrnnými drobovými pískovci a polohami slepenců magurské skupiny příkrovů, račanské jednotky, souvrství zlínského, vrstev rusavských (stáří: paleogén-eocén; DEMEK – MACKOVČIN a kol. 2006, 188, 386; SČUČKA – MARTINEC 2020). Nejbližším zdrojem vody byla buď studánka v poloze Za kostelem nacházející se necelých 300 m severovýchodně od lokality, nebo spíš příležitostná vodoteč, napájená touto studánkou a protékající sedlem mezi oběma vrcholy ve vzdálenosti pouhých 150 m východně od lokality. Na jihozápadním úpatí kopce, pod bývalým lomem, se nachází ještě studánka Pod Chlumem. Hradní vrchol byl donedávna osazený smrkovou monokulturou, ale od větrných polomů v r. 2017 je téměř zcela odlesněn.

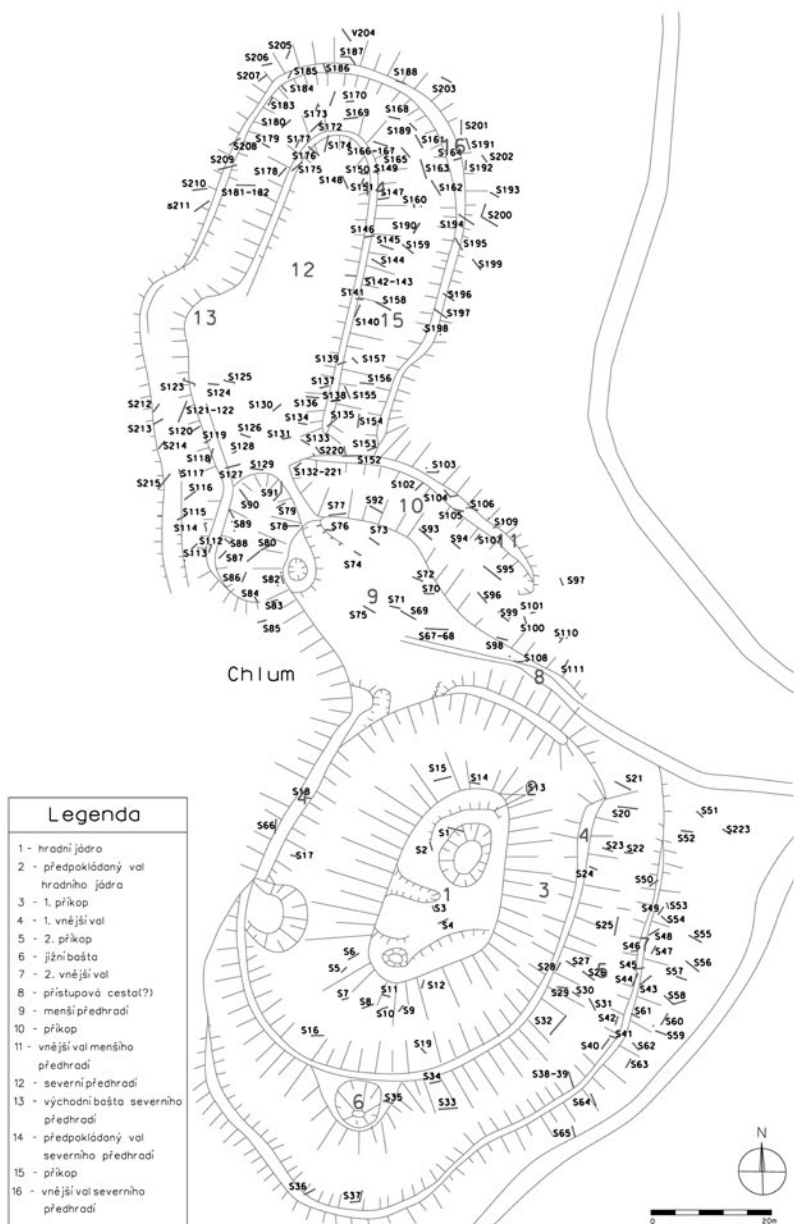
Zdroje dat: SAS, ZABAGED[®], ČÚZK, Historická krajina na pomezí Slezska a Moravy

Obr. 1: Lokalita Bílavsko – hrad Chlum a nejbližší okolí, autor: P. Dvořák.

Archeologická situace na lokalitě

Stávající geomorfologii lokality dotvořila existence pozdně středověkého dřevohliněného hradu z 15. století, po kterém zde zůstala dobře patrná trojdielná dispozice s hradním jádrem na jižní nejvyšší části hřbetu, s prvním menším předhradím v centrální části a s druhým předhradím v severní části vrcholového hřbetu (obr. 2). Akropoli oválného půdorysu, orientovanou přibližně ve směru severo-severovýchod – jiho-jihozápad zřejmě podél její hrany vymezoval val probíhající po její hraně. Hradní jádro pak obklopoval systém příkopů a valů, z větší části zdvojených. Severně od něj lalokovitě vybíhá směrem na severo-severozápad menší I. předhradí (někdy označované jako vnitřní). Vymezoval je zřejmě opět vnitřní val, a navíc ještě zčásti (na severovýchodní a severozápadní) příkop s dalším vnějším valem. Z prvního předhradí rampovitě sestupuje směrem k jihovýchodu lesní komunikace, patrně pozůstatek původního vchodu do hradu (srov. JANIŠ – VRLA a kol. 2018, obr. 163). Severněji je na zbývajících, relativně plochých částech hřebenu vymezeno vnitřním valem, příkopem a vnějším valem II. předhradí obdélného půdorysu (označované jako severní nebo vnější). Mezi I. a II. předhradím je dnes patrná průchozí šíje, situovaná snad v místě někdejšího původního průchodu či můstku.

První novodobé archeologické výzkumy na lokalitě provedl v 80. a 90. letech 20. století J. Kohoutek (1984; 1992; 1995, 35), který v rámci výzkumu potvrdil odhadovanou dobu založení hradu a zachytil také stopy po pravěkém osídlení. V roce 2018 zde z důvodů četných vyvrátů po velké vichřici z předešlého roku provedla organizace Archaia Olomouc z.ú. záchranný archeologický výzkum (KOVÁČIK – DUDKOVÁ 2018), spočívající v realizaci 217 sond položených v místech vývrátů (obr. 2).

Obr. 2: Bílavsko – hrad Chlum, výzkum v r. 2018 – plán rozmístění sond na lokalitě, autor: V. Dudková. |

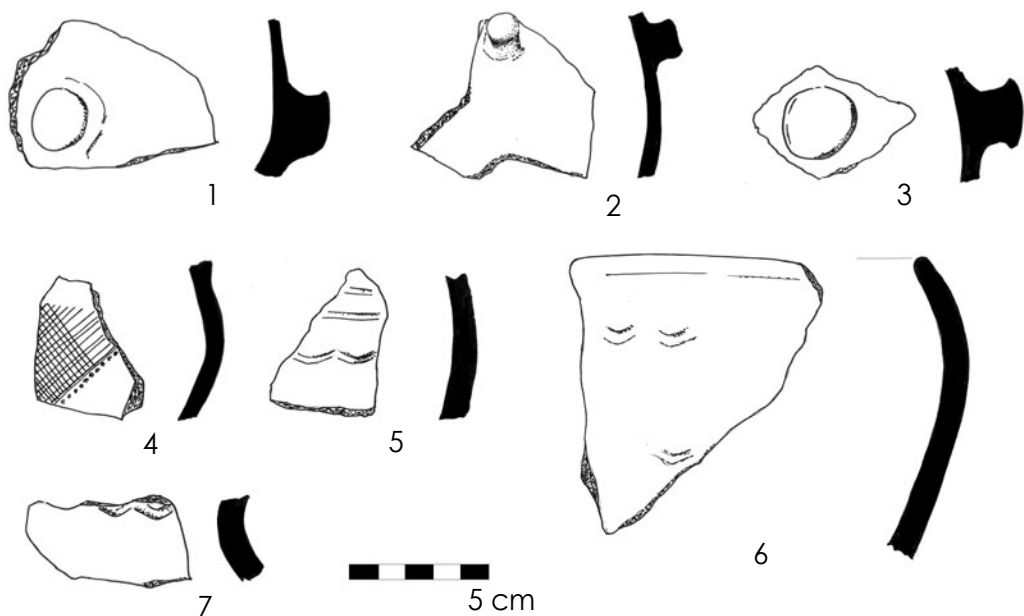
V rámci následujících výzkumných aktivit v rámci projektu NAKI II „Historická krajina na pomezí Slezska a Moravy“ došlo v letech 2019 a 2020 mimo jiné k fotogrammetrickému snímkování odlesněné lokality a k pořízení přesné ortofoto mozaiky a 3D modelu lokality¹ (příklad na obr. 3).

Obr. 3: Bílavo – hrad Chlum, 3D model centrální části lokality. Autor: J. Miřijovský. |

Nejstarší zachycené zlomky keramiky patřily lengyelské kultuře, resp. kultuře s moravskou malovanou keramikou (MMK), které lze datovat buď do závěru neolitu, nebo na počátek eneolitu. Keramika z jemně plaveného materiálu světle šedé až žlutošedé barvy nenese stopy malování, tři zlomky byly opatřeny kulovitými výčnělky (obr. 4:1,2,3), které se objevují od fáze MMK Ib a přetrvávají do II. stupně MMK (PODBORSKÝ 1993, 116). Sondy s nálezy MMK se nacházely takřka výlučně na I. a II. předhradí.

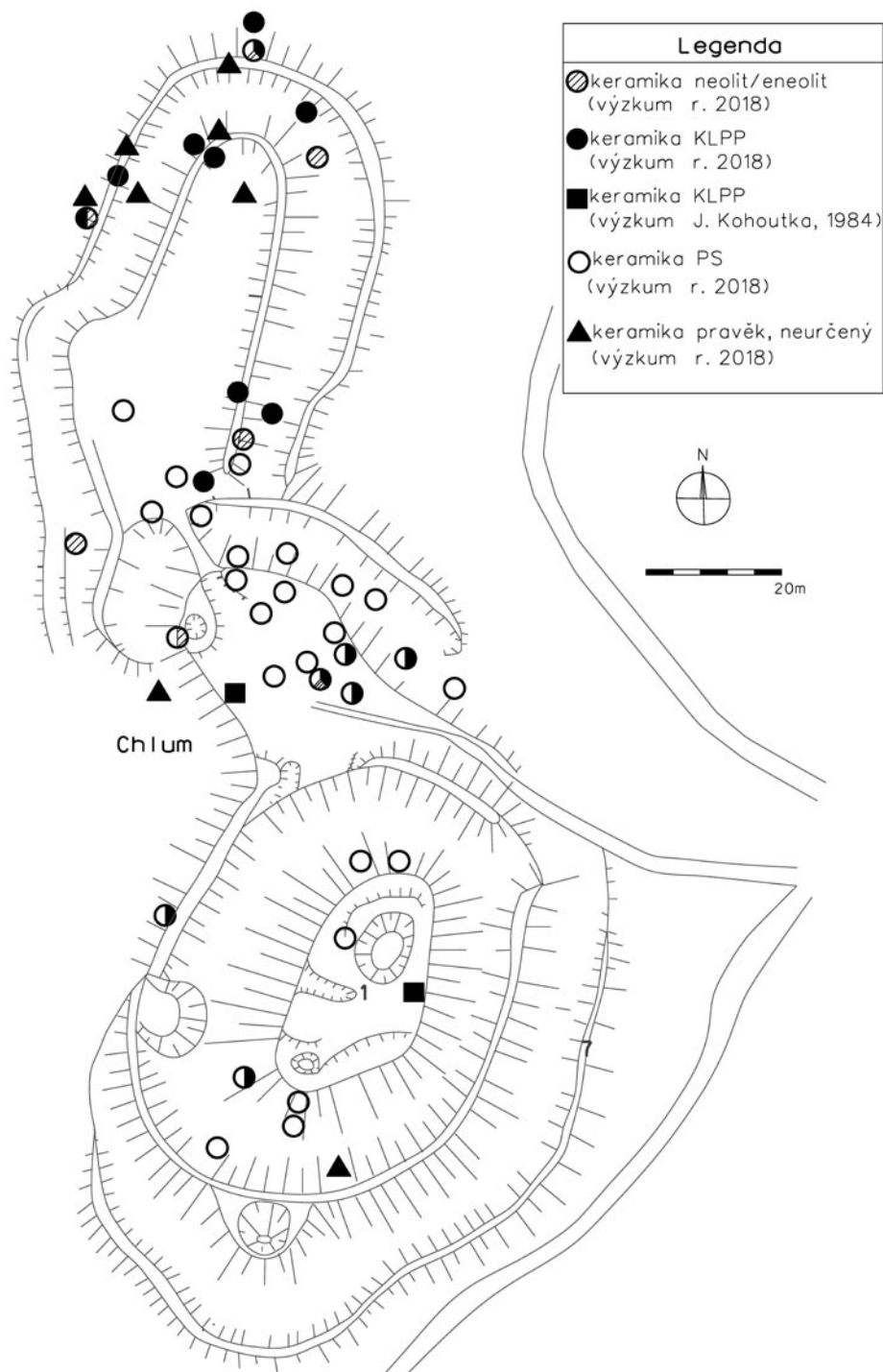
Další nálezy časově spadají do pozdní doby bronzové a do doby halštatské, tudíž náleží kultuře lužických popelnicových polí (KLPP), respektive její slezské a platěnické fázi. Již při svém výzkumu v r. 1984 je J. Kohoutek zachytil v sondě A umístěné na východním okraji akropole a v sondě B situované na I. předhradí. Jednalo se např. část osudí s leštěným tuhovaným povrchem, okrajový zlomek misky apod. (KOHOUTEK 1984, 7, 12). Při výzkumu v r. 2018 byly objeveny další fragmenty slezské a platěnické keramiky (obr. 4:4,5,6,7), a to v sondách S69 a S96 situovaných na I. předhradí a v sondách S177 a S211 na severozápadním okraji II. předhradí. Fragmenty velmi podobné halštatské keramice (jemně plavený materiál, tuhovaný leštěný povrch, ale bez výzdoby) pochází i z blízké lokality Brusné – hrad Křídlo, nacházející se cca 2 km vzdušnou čarou na jihozápad od Chlumu (KOHOUTEK 1992, 263–264).

Obr. 4: Bílavsko – hrad Chlum – pravěká keramika z výzkumu v r. 2018. Autor: V. Dudková. |

Poněvadž se článek týká především pravěkého období osídlení lokality, středověkým nálezům věnujeme pouze pár slov vztahujících se k tématu. Hrad, písemně doložený poprvé k r. 1408, byl podle J. Kohoutka založen již někdy kolem r. 1380 a zanikl buď již během husitských válek, nebo spíš až po polovině 15. století během česko-uherských válek (KOHOUTEK 1992, 263–264; srov. JANIŠ – VRLA a kol. 2018, 114). Výzkum v roce 2018 přinesl středověké nálezy především v prostoru I. předhradí, což odpovídá jeho interpretaci jako komunikačního uzlu, do kterého na východě ústila vstupní rampovitá komunikace a ze kterého se vstupovalo na jih do hradního jádra a na sever do II. předhradí. Kromě jiného odtud pochází mince Albrechta Habsburského, moravského markraběte z let 1423–1439, a pozdně středověká ostruha zařaditelná do 2. poloviny 14. století. Ostruha měla prohnutá ramena svírající lomený oblouk a ukončená dvěma otvory a středně dlouhý, dolů směřující krček, ukončený kolečkem. Výzkum v roce 2018 potvrdil, že konstrukce a zástavba hradu o celkové rozloze cca 1 ha byla dřevěná nebo dřevohliněná, pouze místy lze počítat s částečně zděnými kamennými konstrukcemi (podezdívky, čelné plenty).

Z prostorové analýzy artefaktů (obr. 5) vyplývá zajímavé zjištění, pravěké nálezy pocházejí především z prostoru I. a II. předhradí. Nálezy z období popelnicových polí se pak kumulují v prostoru II. předhradí, resp. na jeho severním okraji. To je někdy považováno za krátkodobé tábořiště vojenské družiny z přelomu 14. a 15. stol. (JANIŠ – VRLA a kol. 2018, 117). Konkrétně však přímo v tělese valu II. předhradí byly až na jedinou výjimku zachyceny pouze pravěké nálezy a v převážné většině nálezy z období platěnické fáze KLPP. Nálezová situace podle nás naznačuje, že fortifikace II. severního předhradí zřejmě existovala již nejpozději v době popelnicových polí a ve středověku byla pouze opětovně využita.

Obr. 5: Bílavsko – hrad Chlum, plán lokality a prostorová distribuce artefaktů z jednotlivých období osídlení. Vysvětlivky: KLPP – kultura lužických popelnicových polí, PS – pozdní středověk, autor: V. Dudková.

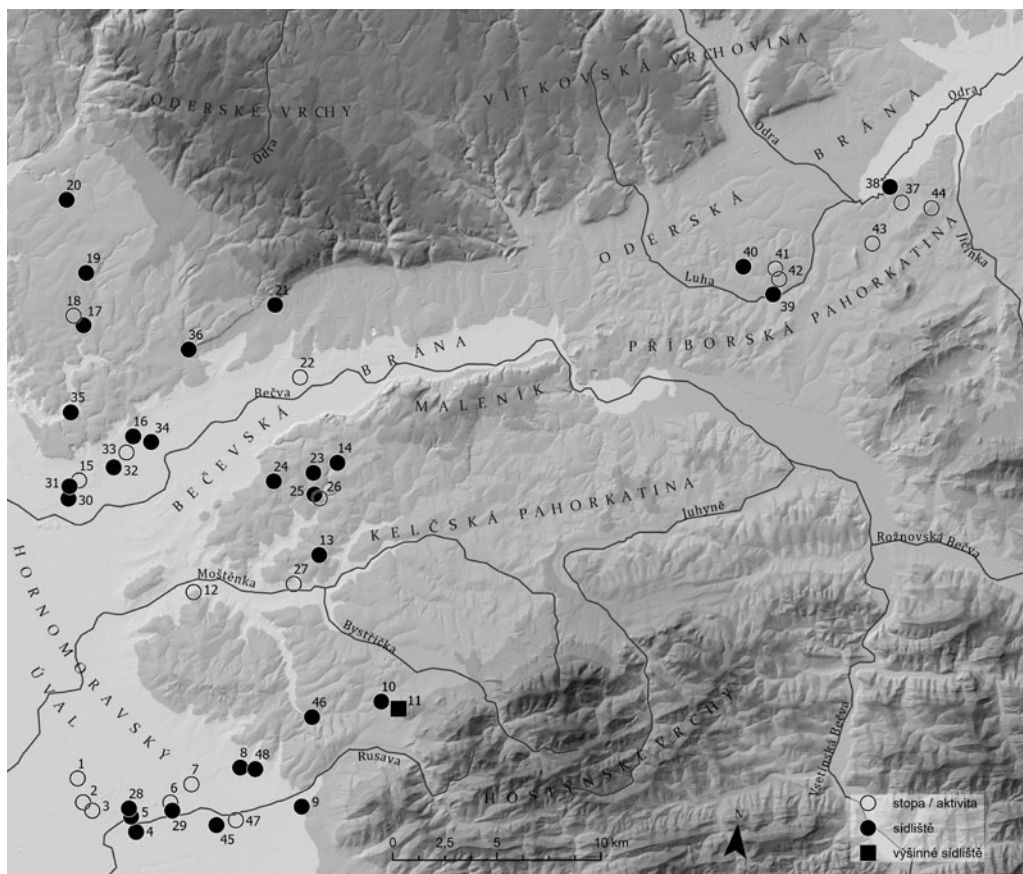
Okolní osídlení oblasti v neolitu a v časném eneolitu

Při popisu osídlení zájmové oblasti Kelčské pahorkatiny s přilehlými částmi Moravské brány a Hornomoravského úvalu jsme se opírali především o informace o jednotlivých archeologických lokalitách ze Státního archeologického seznamu² a o data z Heuristické mapy archeologických památek³, která je jedním z výstupů výše uvedeného grantového projektu NAKI II. Proto kvůli přehlednosti nebudeme dále v textu při výčtu lokalit uvádět tyto dva hlavní informační zdroje (ostatní použité citace uváděny budou).

Intenzita osídlení Moravské brány průběhu věků kolísá, přičemž se někdy mění i lokální kumulace osídlení. Zatímco například ve starším neolitu na pravém břehu Odry osídlení takřka chybí, na levobřeží tvoří osídlení kultury s lineární keramikou řetězovitě uspořádanou kumulaci sídlišť (Bravantice, Studénka – Záhumení, Butovice – historické jádro, Butovice – Dolní čtvrť, Pustějov – Dolní role, Kujavy – Fulvářky, Hladké Životice – Velká strana, Suchdol nad Odrou – Šenkovy domy), zaměřenou zčásti na distribuci silicitů krakovsko-čenstochovské proveniencie (JANÁK et al. 2016; JANÁK 2018). Komunikační spojení této kumulace směrem na jihozápad po překročení ohybu Odry u Mankovic naznačuje sídlištní enkláva u Blahutovic (polohy Zadní pole a U mlýna) a sídliště Bělotín 7. Odtud spojení pokračovalo k Pomoraví Bečevskou bránou, v jejíž jihozápadní části se na pravobřeží Bečvy rýsuje velká sídlištní koncentrace mezi Lipníkem nad Bečvou a Přerovem (Loučka – Prostřední, Loučka – Padělky, Bohuslávky – Padělky, Dolní Újezd u Lipníka nad Bečvou – Díly, Lipník nad Bečvou – Nad Šraňky, Haškovec, Chmelnice, Veselíčko – U Vlčinců, Zámecký kopec, Končiny, Prosenice – Nadloučí, Draždř, Lýsky – Nad struhou, Lýsky – Nad Žebračkou, Popovice u Přerova – Za dráhou, U žebračky, Přerov – intravilán).

Absence osídlení ve střední a východní části Kelčské pahorkatiny jen potvrzuje předpoklad, že hlavní komunikační koridor mezi Moravou a Slezskem v tomto období zřejmě vedl oběma částmi Moravské brány – tj. Bečevskou a Oderskou bránou, konkrétně jejich severozápadním okrajem podél úpatí Nízkého Jeseníku. Nic na tom zřejmě nemění ani kumulace osídlení na horním toku Šišemky (Lhota u Lipníka nad Bečvou – Malé Stráně, Radošín u Lipníka nad Bečvou – Mesla, Hlinsko – Za Mlynářovým, Kladníky – Na Kopci, Kladníky – Kunkov, Záhumenky, Na Kopci, Kladníky – Obřansko, Amerika a Bezuchov – Přední Hony, Zadní hony), ani kumulace osídlení na středním toku Moštěnky mezi Dřevohosticemi a Horní Moštěnicí (Turovice – Díly za vodou, Domaželice – V černém, Želatovice – Za mlýnem, Prusy – Závrby; Beňov – Horní újezd; Horní Moštěnice – Mlýnský náhon, přičemž poslední z nich leží již v prostoru Hornomoravského úvalu). Sídelní enkláva na středním toku Rusavy leží již v prostoru úvalu (Hlinsko pod Hostýnem – historické jádro; Žopy – Hrabí; Rymice – Na blani, Vrchní blani, Zadní blani; Rymice – Dlouhé přední nivy, Přední padělky; Količín – Újezd; Količín – Nad hlinci; Třebětice – Újezd; Hulín – Pravčice – U Obrázku; Hulín – Pravčice – Višňovce) a lokalita v Hlinsku pod Hostýnem pak představuje jakousi vysunutou východní výspu enklávy do Kelčské pahorkatiny, a to přibližně v prostoru lokality Bílavsko – hrad Chlum. Všechny tři kumulace se nacházejí na hranici mezi nížinnou oblastí úvalu a západní částí pahorkatiny a podle geografické situace jsou spíše součástí osídlení kultury s lineární keramikou ve východní levobřežní části středního Pomoraví, přičemž nejzazší sídelní enkláva na Šišemce je jako jediná situovaná v pahorkatině, resp. u západního cípu Maleníku, a navazuje tak na sídlištní kumulaci na Bečvě.

Nejstarší doložené osídlení kopce Chlum u Bílavska spadá do období mladšího neolitu, resp. časného eneolitu, a náleží lengyelské kultuře. I v tomto období je situace ohledně osídlení zájmové oblasti podobná výše slovně popsané staroneolitické (obr. 6). Na západním okraji Kelčské pahorkatiny se nám rýsují tři kumulace osídlení, a to opět na horní Šišemce, na středním toku Moštěnky a na středním toku Rusavy,

Obr. 6: Bílavsko – hrad Chlum a osídlení širší oblasti v mladším neolitu a časném eneolitu.

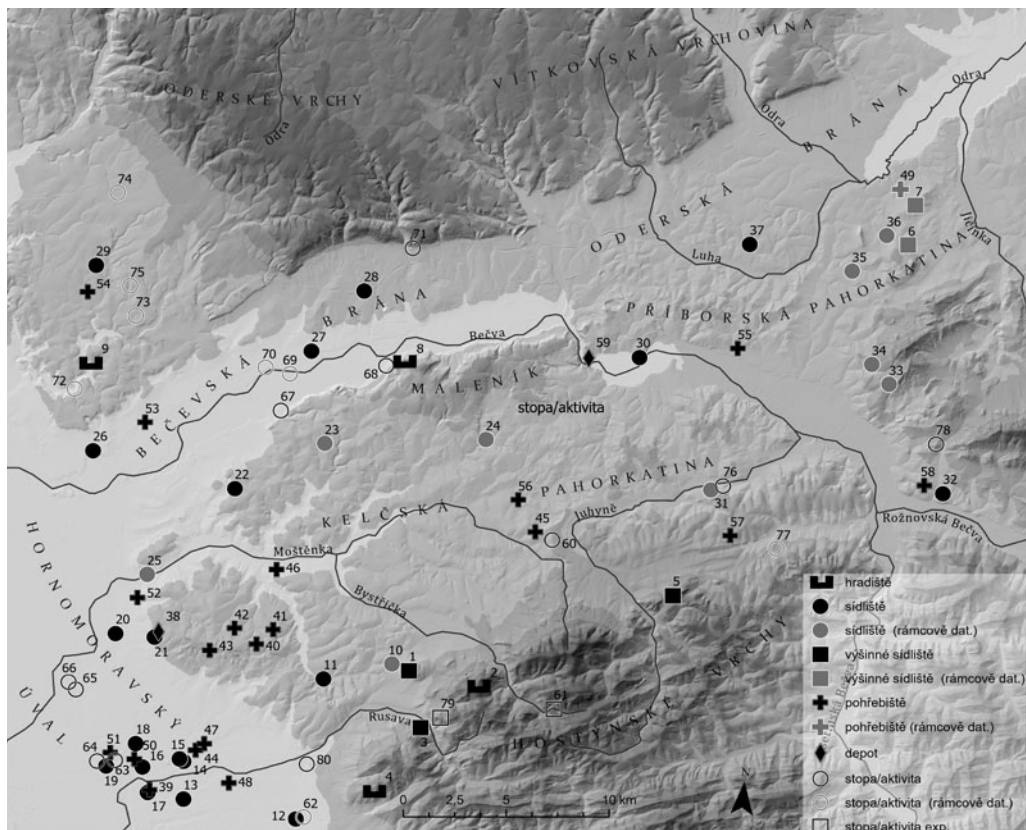
Soupis lokalit: 1 – Hulín – Vysoké trní, 2 – Hulín – Úzké (Přední a Zadní Ouzké), 3 – Hulín – Za Potůčkem a Stančíkova skála (U Isidorka), 4 – Hulín – Pravčice – Višňovce, 5 – Pravčice 1 – Pravčické nivy, 6 – Pravčice 3 – Podsedky, 7 – Rymice – Dlouhé přední nivy, Přední Padělky, 8 – Rymice – Na blani, Vrchní blani, Zadní blani, 9 – Žopy – Hrabí, 10 – Bílavsko – Za Trávníkem, 11 – Bílavsko – hrad Chlum, 12 – Prusy – Niva u Prus, 13 – Dřevohostice – Plánávy, mohylník, 14 – Kladníky – Kunkov, Záhumenky, Na Kopci, 15 – Předmostí – Malé Předmostí, Široký, 16 – Lýsky – Padělky u Lýsek, 17 – Tršice – Nad dolním Mlýnem, U prostředního mlýna, 18 – Tršice – Za hruškou, Pazdernice, 19 – Tršice – Padělky a Nad rybníkem, 20 – Přáslavice u Olomouce – Kocourovce, 21 – Dolní Újezd u Lipníka nad Bečvou 1 – Dílnice a Spálová, 22 – Lipník nad Bečvou – Stromovka, Nad Šraňky, Haškovec, Chmelnice, 23 – Kladníky – Obransko, Amerika, 24 – Prusínky – Dílce, 25 – Šišma – Domovina, 26 – Šišma – severně od obce, 27 – Turovice – Díly za vodou, 28 – Hulín – Pravčice – U Obrázku, 29 – Količín – Šebliňek, 30 – Dluhonice – Dolní Újezd, 31 – Předmostí – Díly, 32 – Popovice u Přerova – Za dráhou, U Žebračky, 33 – Lýsky – historické jádro, 34 – Prosenice – Nad loučí, Draždíř, 35 – Čekyně – Žalkov, 36 – Veselíčko – U Vičinců, Zámecký kopec, Končiny, 37 – Bernartice n. O. – katastr, 38 – Bernartice n. O. – Za břehy, 39 – Blahutovice – U Dubského Mlýna, 40 – Blahutovice – Zadní pole, 41 – Blahutovice – katastr, 42 – Blahutovice – Pískovna, 43 – Hůrka – Břeží, 44 – Šenov u N. Jičína – studánka, 45 – Všetuly – výrobní hala Morava, 46 – Prusinovice – Dolní odomče, 47 – Všetuly – U Jámy, Tesco, 48 – Holešov – Sádky, autoři: P. Kováčik, P. Dvořák.

s tím, že východní výspou posledně jmenované je nížinné sídliště v trati Za Trávníkem u Bílavska a námi zkoumané výšinné sídliště Chlum u Bílavska. Ve střední a východní části Kelčské pahorkatiny lengyelské osídlení chybí, a tak se zdá, že spojení Pomoraví s Poodřím vedlo opět i v této době Bečevskou bránou. Každopádně se nám opět objevuje sídelní enkláva v okolí Blahutovic, tj. ještě před mankovickým ohybem Odry, zde reprezentovaná hornoslezskou lengyelskou skupinou. Další pokračování koridoru směrem na severovýchod vede opět zřejmě hlavně pravobřežím Odry, kde se kromě sídlišť s doloženým předchozím staroneolitickým osídlením (Hladké Životice – Velká strana, Pustějov – Dolní role) objevují i nově osídlené polohy (Hladké Životice – u soutoku Husího a Děrenského potoka, Hladké Životice – Vrásčítý, Kujavy a Pustějov – Hůrský), přičemž další stopy osídlení byly zachyceny u Jestřábí, u Stachovic, u Děrného a u Bílovce. Tentokrát se však již objevuje osídlení na protilehlém pravém břehu Odry, i když často představované spíše ojedinělými nálezy broušené industrie u Janovic, u Hůrky, u Bernartic nad Odrou a u Šenova u Nového Jičína, ale nově se zde objevují stopy osídlení strategických výšinných poloh (Kotouč u Štramberka a snad i Kojetín – Požaha). Lengyelské osídlení je pak dál doloženo nálezy na Příborsku a u Brušperka (PETR 2020, 69–74). Každopádně výše uvedená výšinná sídliště jsou podobně jako Chlum umístěna na dominantních polohách na hranici zdejší lengyelské sídelní oikumeny v širším prostoru Moravské brány, a to na západních či severozápadních výběžcích sousedních hornatých oblastí.

Situace v období popelnicových polí

Archeologické nálezy náležíci slezské a platěnické fázi kultury lužických popelnicových polí dokládají osídlení Chlumu u Bílavska v pozdní době bronzové a v době halštatské. Doba popelnicových polí je co do intenzity vrcholným obdobím pravěkého osídlení oblasti a v pozdní době bronzové patří Chlum do řetězce opěrných bodů situovaných na západních a severozápadních výběžcích Hostýnských vrchů a lemujících tak soudobé osídlení pahorkatiny (obr. 7). Řetězec začíná na západním cípu pohoří hradištěm Lukoveček – hrádek u Přílep, v jehož blízkosti jsou tři nedaleké lokality u Holešova, hradiště ale mohlo představovat refugiální zázemí i pro velkou sídelní koncentraci na ohybu Rusavy u Hulína. Následuje kumulace pozdněbronzových fortifikací a výšinných sídlišť na malém prostoru zhruba mezi vyústěním Rusavy a Bystřičky z Hostýnských vrchů, a to jmenovitě na lokalitách Brusné – hrad Křídlo, Brusné – Dudovka, Bílavsko – hrad Chlum, Slavkov pod Hostýnem – hradiště Hostýn a Chvalčov – Bludný (PARMA 1998; 2006). Směrem dál na severovýchod je na severním okraji Hostýnských vrchů hradiště Kunovice – Světlíkov, které snad souvisí se sídelní enklávou u Horního Újezdu či další enklávou u Kelče. Zde je však nutno uvažovat o připojení další větve osídlení v tomto prostoru. Ta patrně vycházela z relativně hustě osídleného prostoru západního okraje pahorkatiny při vyústění Mošťenky do úvalu, kde ji mimo jiné dokládají i čtyři mohylníky v Kosteleckém lese, a směřovala na východ proti toku Mošťenky až k jejímu rozvodí s Juhyní u Horního Újezda. Další stopy osídlení se navíc pak nachází na severním okraji pahorkatiny při jejím kontaktu s Maleníkem.

Každopádně Kelčská pahorkatina je na severovýchodě ukončena tokem Bečvy, kde přechod pozdně bronzového osídlení na její druhý břeh indikují lokality u Černočina (depot a sídliště). Na druhé straně koridor pokračuje osídlením navazující části Poodří, konkrétně sídlištěm na „tradiční“ polykulturní lokalitě Blahuto-

Obr. 7: Bílavsko – hrad Chlum a osídlení širší oblasti v pozdní době bronzové.

Soupis lokalit: 1 – Bílavsko – hrad Chlum, 2 – Slavkov pod Hostýnem – hradiště Hostýn, 3 – Brusné – hrad Křídlo, 4 – Lukoveček – hrádek u Přilep, 5 – Kunovice – Světlkov, 6 – Bernartice n. O. – ESA 120, 7 – Bernartice n. O. – ESA 123, 8 – Týn nad Bečvou – hrad Helfštýn, 9 – Čekyně – Hradičko, Hrubý les, 10 – Bílavsko – Za Trávníkem, 11 – Prusinovice – Dolní odomče, 12 – Holešov – přeložka Mojeny, poloha I, 13 – Třebětice – Zadní Probovice, 14 – Pravčice 3 – Podsedky, 15 – Pravčice 2 – Losky, 16 – Hulín – Pravčice – U Obrázku, 17 – Hulín – Pravčice – Višňovce, 18 – Pravčice – Hulín 4 – Vrbičné, 19 – Hulín – Za potůčkem a Stančíkova skála (U Isidorka), 20 – Řikovice u Přerova – Za dráhou, 21 – Stará Ves u Přerova – Zadní čtvrtě, 22 – Tučín – Nad žlábkem, 23 – Kladníky – Obransko, Amerika, 24 – Horní Nětčice – Vráblce, 25 – Horní Moštěnice – Nad Souhrady, 26 – Předmostí – Malé Předmostí, Široký, 27 – Lipník nad Bečvou – Stromovka, Nad Šraňky, Haškovce, Chmelnice, 28 – Loučka – Prostřední, 29 – Tršice – Podejšky, 30 – Černošín – Zlámaná, 31 – Kelč – Pod Buky, 32 – Křhová – Na kopci ESA 26, 33 – Perná u Val. Meziříčí – Zákopec, ESA 149, 34 – Perná u Val. Meziříčí – ESA 148, 35 – Starojická Lhota – ESA 135, 36 – Vlčnov u St. Jičína – ESA 128, 37 – Blahutovice – U Dubského Mlýna, 38 – Přestavky u Přerova – Za Křížem, 39 – Hulín – Pravčice – Višňovce, 40 – Kostelec u Holešova – Kostelecký mohylník I a VIII, 41 – Kostelec u Holešova – Kostelecký mohylník II, III, IX, IV, 42 – Kostelec u Holešova – Kostelecký mohylník V a VIII, 43 – Kostelec u Holešova – Kostelecký mohylník X a XI, 44 – Količín – Újezd, 45 – Horní Újezd – historické jádro, 46 – Domaželice – Žeraví, 47 – Rymice – Dlouhé přední nivy, Přední Paděly, 48 – Všetuly – výrobní hala Morava, 49 – Bernartice n. O. – u kravína, 50 – Hulín – Přední od Hučnice, 51 – Hulín – U Isidorka a Nad Potočí, 52 – Dobručice – Pod Křížem, 53 – Lýsky – Nad struhou, 54 – Tršice – Za hruškou, Pazdemice, 55 – Milotice nad Bečvou – Pod Buštínem, 56 – Býškovice – Záhumení, 57 – Police u Val. Meziříčí, 58 – Krásno nad Bečvou – Helfštýn, 59 – Černošín – Vápenky, 60 – Horní Újezd – Rozhraní, 61 – Chvalčov – Bludný, 62 – Holešov – přeložka Mojeny, poloha II, 63 – Hulín – U Isidorka, 64 – Hulín – Úzké (Přední a Zadní Ouzké), 65 – Břest – Zadní kraváky, 66 – Žalkovice – Zadní trávníky, 67 – Sušice u Přerova – Dlnice, 68 – Týn nad Bečvou – historické jádro, 69 – Lipník nad Bečvou – U splavu, 70 – Osek nad Bečvou – Chabrov, 71 – Podhoří na Moravě – historické jádro, 72 – Čekyně – Žeravice, 73 – Tršice – Zátěš, 74 – Daskabát – U sláného 1, 75 – Tršice – Hostinův důl, 76 – Kelč – Sekyry, 77 – Branky – Smí dolina, 78 – Bynina – Obilná, 79 – Brusné – Dudovka, 80 – Holešov – U koupaliště, autoři: P. Kováčik, P. Dvořák.

vice – U Dubského mlýna a rovněž tradiční sídelní enklávou u Bernartic nad Odrou. Tato enkláva je spolu s dalšími enklávami u Příbora a u Fryčovic či sídlištěm u Kopřivnice již součástí pruhu pozdněbronzového osídlení prostoru Oderské brány, které se tentokrát táhne podél její jihovýchodní strany, tj. na pravobřeží Odry. Sídelní pruh lemují hradiště a výšinná sídliště, situovaná na výrazných strategických kopcích Podbeskydské pahorkatiny v tomto prostoru (Jičina – Požaha, Štramberk – Kotouč, Hukvaldy – hrad, Staříč – ESA 53, Strážnice). Osídlení levobřeží Odry je v tomto období zřejmě velmi řídké, využití tohoto prostoru naznačuje pouze depot u Mankovic (datovaný ovšem spíše na přelom mladší a pozdní doby bronzové), a pak máme doklady osídlení až na výšinné poloze Landek u Koblova/Petřkovic (PETR 2020, 130–147).

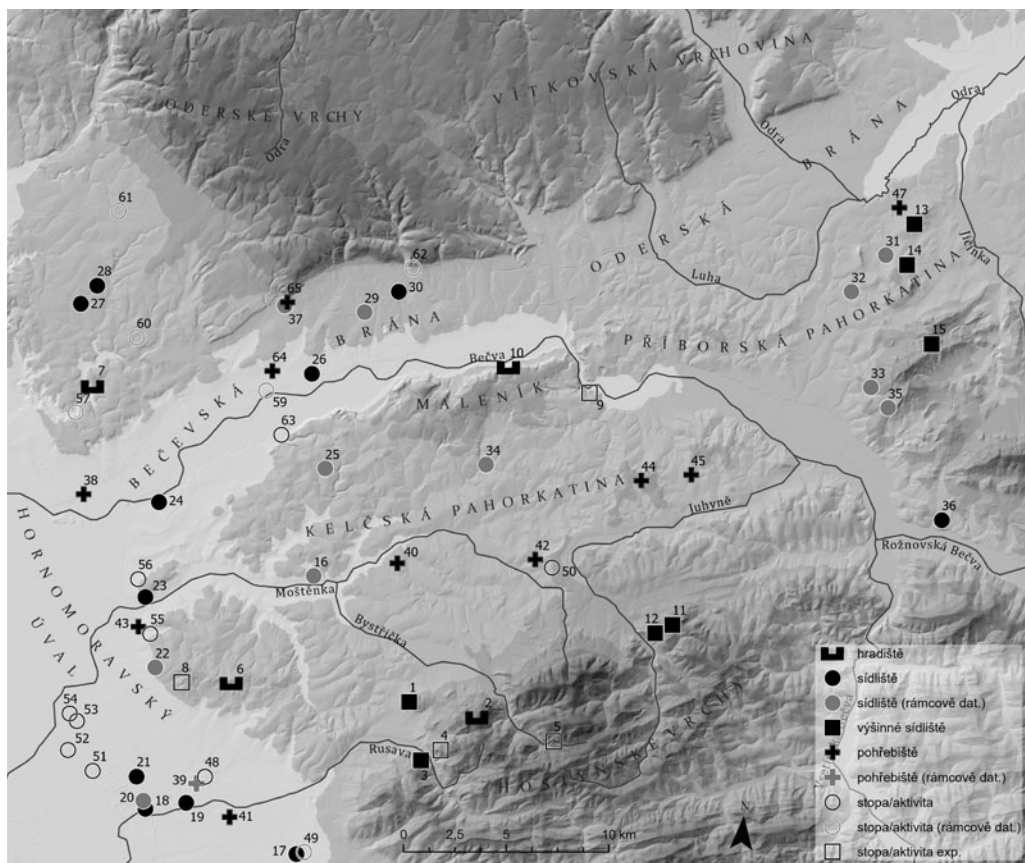
Na středním toku Bečvy se osídlení patrně větvalo, poněvadž ho máme doložené na jejím pravobřeží, a to na úpatí východního cípu Moravskoslezských Beskyd poblíž Perné u Val. Meziříčí a i nad soutokem Rožnovské a Vsetínské Bečvy.

Z výše uvedeného se zdá, že osídlení centrální a severovýchodní části Kelčské pahorkatiny v pozdní době bronzové by přímo mohlo souviset s výrazně akcentujícím sídelním, ale i komunikačním využíváním pravobřeží Oderské brány, které navíc umocňovaly tendence pronikat proti toku Bečvy do hloubi Hostýnsko-vsetínské hornatiny. Osídlení Bečevské brány v tomto období sice neabsentuje, máme zde doloženo několik lokalit, včetně fortifikace na hradě Helfštýn u Lipníka nad Bečvou, které se však koncentrují v její jihozápadní části, zatímco v severovýchodní části chybí.

Sídelní struktura celé zájmové oblasti se výrazně nemění ani v následující době halštatské (obr. 8), kdy kultura lužických popelnicových polí plynule přechází do platténické fáze. Největší koncentrace je opět u ohybu Rusavy u Hulína, tj. již v prostředí Hornomoravského úvalu. Od ní patrně i v této době vedlo spojení proti toku Rusavy podél úpatí Hostýnských vrchů na severovýchod. I když nížinná sídliště nám zde v této době dosud chybí, dokládá to hlavně pokračování osídlení hradišť a výšinných sídlišť z předchozí doby, resp. osídlení nových, jako např. Kunovice – Kunovská Hůrka (PARMA 1999; 2006).

Další sídelní koncentraci máme doloženou opět i na západním okraji Kelčské pahorkatiny, při vyústění Moštěnky z pahorkatiny do úvalu, které na jižním okraji Kosteleckého lesa doplňuje fortifikace Kostelec u Holešova – hrad. Odtud se vine proti toku Moštěnky na východ další větev osídlení (lokality Nahošovice – Hatě, Blazice – Nad Humny), která se pravděpodobně opět v místě rozvodí mezi Moštěnkou a Juhyní (lokality u Horního Újezda) spojovala s výše popsanou jižnější větví od Rusavy. Pokračování osídlení ve východní části pahorkatiny dokládají pohřebiště u Kelče (Kelč – Strážné a Kelč – Suchá Hora, Široká). Osídlení máme doloženo rovněž i na severním okraji pahorkatiny, resp. na jižních úpatích Maleníku, ale především na výšinné poloze Ústí – Hradisko, což dokládá snahu o kontrolu předpokládaného přechodu meandrující Bečvy situovaného v tomto prostoru.

I osídlení v navazující oblasti koridoru Oderské brány se opět soustřeďuje na pravobřeží Odry, kde zaujímá převážně stejné polohy či mikroregiony jako v předchozím období (Kotouč u Štramberka, Hukvaldy – hrad, Příbor – ESA 19, výrazná enkláva u Staříče), pár lokalit se však objeví i na levobřeží Odry (PETR 2020, 131–147). Pořád je v této době patrná i sídelní „odbočka“ na jihovýchod proti toku Bečvy. Ani Bečevská brána v této době však nezůstala opomenuta, osídlení je ale opět především v její jihozápadní části s tím, že předchozí Helfštýn v roli místní fortifikace vystřídalo hradiště Paršovice – Gabrielka.

Obr. 8: Bílavsko – hrad Chlum a osídlení širší oblasti v pozdní době halštatské.

Soupis lokalit: 1 – Bílavsko – hrad Chlum, 2 – Slavkov pod Hostýnem – hradiště Hostýn, 3 – Brusné – hrad Křídlo, 4 – Brusné – Dudovka, 5 – Chvalčov – Bludný, 6 – Kostelec u Holešova – Hrad, hradiště, 7 – Čekyně – Hradisko, Hrubý les, 8 – Stará Ves u Přerova – Lačnov, 9 – Ústí – Hradisko, 10 – Paršovice – Gabrielka, 11 – Kunovice – Světlík, 12 – Kunovice – Kunovská Hůrka, 13 – Bernartice n. O. – ESA 123, 14 – Bernartice n. O. – ESA 120, 15 – Kojetín u Starého Jičína – hradiště Požaha, 16 – Nahošovice – Hatě, 17 – Holešov – přeložka Mojeny, poloha I, 18 – Pravčice 1 – Pravčické nivy, 19 – Količín – Šeblínek, 20 – Hulín v Pravčice – U Obrázku, 21 – Pravčice – Hulín 4 – Vrbičné, 22 – Stará Ves u Přerova – Zadní čtvrť, 23 – Horní Mošténice – Hliníky, 24 – Přerov – nemocnice, 25 – Kladníky – Obransko, Amerika, 26 – Lipník nad Bečvou – Stromovka, Nad Šraňky, Haškovce, Chmelnice, 27 – Tršice – Blata, 28 – Tršice – Podejšky, 29 – Loučka – Prostřední, 30 – Podhoří na Moravě – Šhony, 31 – Vlčnov u St. Jičína – ESA 128, 32 – Starojická Lhota – ESA 135, 33 – Perná u Val. Meziříčí – ESA 148, 34 – Horní Nětčice – Vrblice, 35 – Perná u Val. Meziříčí – Zákopec, ESA 149, 36 – Křhová – Na kopci ESA 26, 37 – Dolní Újezd u Lipníka nad Bečvou 1 – Dílnice a Spálová, 38 – Dluhonice – Dolní Újezd, 39 – Količín – Újezd, 40 – Blazice – Nad Humny, 41 – Všetuly – výrobní hala Morava, 42 – Horní Újezd – historické jádro, 43 – Dobřčice – Pod Křížem, 44 – Kelč – Strážné, pohřebiště KLPP, 45 – Kelč – Suchá Hora, Široká, 46 – Krásno nad Bečvou – Helštýn, 47 – Bernartice n. O. – u kravína, 48 – Rymice – Dlouhé přední nivy, Přední Padělky, 49 – Holešov – přeložka Mojeny, poloha II, 50 – Horní Újezd – Rozhraní, 51 – Hulín – Vysoké tří, 52 – Břest – Nivy, 53 – Břest – Zadní kraváky, 54 – Žalkovice – Zadní trávníky, 55 – Dobřčice – Nad Chmelínem, 56 – Horní Mošténice – Díly pod Čupy, 57 – Čekyně – Žeravice, 58 – Lipník nad Bečvou – U splavu, 59 – Osek nad Bečvou – Chabrov, 60 – Tršice – Zátěš, 61 – Daskabát – U slaného 1, 62 – Podhoří na Moravě – historické jádro, 63 – Sušice u Přerova – Dílnice, 64 – Osek nad Bečvou – Za kločínem, 65 – Dolní Újezd u Lipníka nad Bečvou 1 – Dílnice a Spálová, autoři: P. Kováček, P. Dvořák.

Závěr

Analýza distribuce artefaktů pocházejících z jednotlivých etap osídlení lokality Bílavsko – hrad Chlum naznačuje, že část dochovaného fortifikačního systému mohla pocházet již z pravěku a ve středověku byla druhotně ve větší či menší míře využita. Překvapivě se to týká především prostoru II. severního předhradí, které bylo dosud považováno spíše za pozdně středověkou součást hradu s funkcí vojenského tábořiště.

Poměrně specifická poloha a geomorfologie lokality determinuje její roli v intencích osídlení širší oblasti Kelčské pahorkatiny, označované v historické době jako Záhoří. Zatímco západní rovinatější část této oblasti, přecházející do Hornomoravského úvalu, má charakter starého sídelního území, osídlení východní zvlněné části pahorkatiny má spíše periferní charakter, který byl výrazněji osídlován pouze v některých obdobích. Zdá se, že v obdobích, kdy se osídlení omezuje na západní část pahorkatiny, je prostor kolem Chlumu u Bílavsko prostorem na samé hranici tohoto osídlení (podobně jako prostor u soutoku Moštěnky a Bystřičky, či prostor kolem Hlinska na styku Kelčské pahorkatiny, Maleníku a Bečevské brány) a lokalita mohla sloužit jako jakýsi opěrný bod na této hranici. V obdobích, kdy osídlení proniká hlouběji do nitra pahorkatiny, se Chlum u Bílavsko, resp. prostor kolem něho (Hostýn v latěnu) snad stává spíše strategickým uzlem na předpokládané komunikaci vedoucí Kelčskou pahorkatinou od Hornomoravského úvalu k Oderské bráně. Význam tohoto prostoru v pozdní době bronzové a v době halštatské podtrhuje výskyt čtyř dalších výšinných sídlišť, resp. hradišť na velmi malém území (cca 20 km²).

Zajímavé je, že pravěké etapy osídlení Kelčské pahorkatiny zpravidla korespondují s osídlením pravé, jihovýchodní části Oderské brány. Výrazně se to projevuje v období popelnicových polí. Pás osídlení se táhne od velké sídelní koncentrace u ohybu Rusavy u Hulína směrem na severovýchod, proti toku Rusavy a podél úpatí Hostýnských vrchů, na jejich výběžcích nalezneme hned několik hradišť nebo výšinná sídliště, přes lokality na horním toku Moštěnky a další enklávy v okolí Kelče až k Bečvě. Po překročení meandrující Bečvy u Ústí, resp. u Černošína pokračovalo osídlení sídelními enklávami na pravobřeží Odry až k toku Ostravice na Frýdecko-Místecku. Význam patrně měla i možná odbočka v Pobečví směrem do nitra Moravskoslezských Beskyd.

Kelčská pahorkatina představovala v minulosti zřejmě jakousi paralelní alternativní větev Moravské brány, resp. její jižní části – Bečevské brány, přičemž v některých pravěkých či raně středověkých obdobích (pozdní eneolit, doba popelnicových polí, latén, doba římská, mladohradištní období) ji významem možná převyšovala.

Příspěvek je výsledkem projektu „Historická krajina na pomezí Slezska a Moravy“ (č. DG18P02OVV017), podporovaného MK ČR v rámci „Programu na podporu aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje národní a kulturní identity na léta 2016 až 2022 (NAKI II)“.

Poznámky:

¹ pozn.: tyto výstupy bohužel nejsou vhodné pro publikaci v černobílém periodiku.

² přístupná na <http://isad.npu.cz/> (30.11.2020)

³ přístupná na <https://historickakrajina.cz/mapa/heuristica.html> (30.11.2020)

Prameny:

Heuristická mapa archeologických památek (dostupné na <https://historickakrajina.cz/mapa/heuristica.html>, 30. 11. 2020)

KOHOUTEK, J. 1984: Bílavsko – Chlum. Nepublikovaná náleзовá zpráva, č. j. 983/91. ARÚB AV ČR.

KOVÁČIK, P. – DUDKOVÁ, V. 2018: Bílavsko – Chlum. Nepublikovaná náleзовá zpráva, NZ 50/2018. Archaia Olomouc, z.ú.

PETR, T. 2020: Kartografie pravěku Oderské brány, nepublikovaný rkp. diplomové práce, Ústav archeologie FPF SU v Opavě, Opava.

Státní archeologický seznam (ŠAS), součást Informačního systému o archeologických datech Národního památkového ústavu (dostupné na <http://isad.npu.cz/>, 30. 11. 2020)

SČUČKA, J. – MARTINEC, P. 2020: Chlum u Bílavska. Nepublikovaná zpráva z geologického průzkumu lokality. Ústav geoniky AV ČR, v.v.i.

Literatura:

DEMEK, J. – MACKOVČIN, P. a kol. 2006: Zeměpisný lexikon ČR. Hory a nížiny. Brno.

JANÁK, V. – PAPÁKOVÁ, K. – PŘICHYSTAL, A. – KOVÁČIK, P. – RATAJ, P. – HOŘÍNKOVÁ, A. 2016: Neolitické osídlení v okolí Studénky a úloha zdejšího mikroregionu kultury s lineární keramikou v distribuci silicítů krakovsko-čenstochovské jury. Současný stav poznání. Slovenská archeológia 64 – 1., 1–63.

JANÁK, V. 2018: Dálková distribuce silicítů krakovsko-čenstochovské jury směrem na západ u kultury s lineární keramikou. In: JANÁK, V. – FURMANEK, M. – PŘICHYSTAL, A. – STUHLÍK, S. (eds.): Petroarcheologický výzkum neolitu a eneolitu ve Slezsku. Acta archaeologica Opaviensia 5, 103–138.

JANIŠ, D. – VRLA, R. a kol. 2018: Hrady Zlínského kraje. Lukov.

KOHOUTEK, J. 1992: Nová výšinná pravěká sídliště na severní Moravě. Pravěk NŘ 2/1992, 261–273.

KOHOUTEK, J. 1995: Hrady jihovýchodní Moravy. Zlín.

NEKVASIL, J. 1978: Mohylníky lužické kultury na Moravě. Památky archeologické LXIX. 52–116.

PARMA, D. 1998: Výšinné lokality mladšího pravěku na jihovýchodní Moravě. Výsledky prospekce v roce 1997. In: Slovácko, svazek XL. Uherské Hradiště, 99–113.

PARMA, D. 2006: Výšinné lokality mladšího pravěku na jihovýchodní Moravě – současný stav poznání. Pravěk NŘ 17, 263–300.

PODBORSKÝ, V. 1993: Nástup zemědělské civilizace (neolit). In: Podborský a kol., Pravěké dějiny Moravy, Brno, 116.